

The Professional Self-Awareness of Urban Planners in the Field of Role-Playing (Case Study: The Planning Environment of Tehran Metropolitan Area)

Pouya Joodi Gollar *

Assistant Professor, Department of
Landscape Engineering, Faculty of
Agriculture, University of Tabriz,
Tabriz, Iran.

Kasra Ashouri

Assistant Professor, Department of
Architecture, Faculty of Engineering,
Razi University, Kermanshah, Iran.

1. Introduction

Urban planning is not merely a technical activity based on analytical tools; rather, it is a social, political, and institutional process in which planners continuously interact with power structures, decision-making bodies, stakeholders, and citizens. Consequently, the way planners perceived and interpreted their professional roles could significantly influence decision-making processes, the management of conflicts, and ultimately the outcomes of urban planning. In recent decades, planning theory has gradually shifted from purely technical and rational approaches toward a greater emphasis on the social, normative, and interpretive dimensions of planning practice. Within this perspective, professional identity, role awareness, and planners' interpretations of their professional positions have become critical areas of inquiry.

Despite the growing international literature on planners' professional roles and identities, limited attention had been paid to understanding how urban planners in Iran perceived their roles and navigated the political, organizational, and professional pressures embedded in planning practice.

Research Question

How did urban planners in the Tehran metropolitan planning environment understand and redefine their professional roles when confronted with the

* Corresponding Author: Pouya.joodi@tabrizu.ac.ir

How to Cite: Joudi Gollar, P ; Ashouri, K. (2026). The professional self-awareness of urban planners in the field of role-playing (Case study: The planning environment of Tehran metropolitan), *Journal Urban and Regional Development Planning*, 11 (37). 61-96.

complexities, conflicts, and constraints of planning practice?

2. Literature Review

The theoretical foundation of this study drew upon role theory, professional identity studies, and interpretive planning perspectives. Role theory assumes that professional behavior is shaped by a set of social expectations, norms, and institutional rules. Within the urban planning context, planners are simultaneously exposed to the often conflicting expectations of employers, professional ethics, personal values, and public interests, creating conditions of role ambiguity and role conflict.

Contemporary planning theories further emphasize the agency of planners and their capacity to actively redefine professional roles. From this perspective, planners are not merely executors of institutional mandates but actors who shape planning processes through interpretation, lived experience, professional values, and social interactions. In this regard, the concept of professional self-awareness gains particular importance. Professional self-awareness refers to the planner's reflective capacity to critically examine their professional position, social responsibilities, institutional constraints, and ethical obligations. Such awareness can enhance the ability to navigate role conflicts, strengthen professional responsibility, and improve the effectiveness of planning practice.

3. Methodology

This research adopted a qualitative approach based on Constructivist Grounded Theory (CGT). The selection of this methodology was motivated by its capacity to explore subjective meanings, lived experiences, and socially constructed interpretations of professional practice. The participants consisted of urban planners with substantial professional experience in the metropolitan planning environment of Tehran.

Data were collected through 18 semi-structured interviews. The sampling process followed purposive and theoretical sampling strategies and continued until theoretical saturation was achieved. Data analysis proceeded through the stages of initial coding, focused coding, and theoretical coding, following the principles of constructivist grounded theory. A total of 225 initial codes were identified and subsequently organized into 33 conceptual categories, several subcategories, and ultimately a core category.

The validity of the findings was ensured through constant comparison, analytical memo-writing, iterative movement between data and concepts, and continuous evaluation of theoretical saturation. This process resulted in the emergence of the core category "Planners' Professional Self-Awareness within the Field of Role-Playing," which constitutes the theoretical framework of the study.

4. Discussion

The findings revealed that planners' professional behavior in Tehran was influenced less by formal planning regulations and more by how they perceived and interpreted their roles within institutional and political contexts. The core category of professional self-awareness within the field of role-playing suggested that planners continuously redefined their roles in response to power relations, organizational constraints, and conflicting expectations.

Three dominant role patterns emerged from the analysis: the planner as a translator of the employer's intentions into technical language, the planner as a mediator among stakeholders, and the planner as a technical legitimizer of planning decisions. In many situations, planners found themselves caught between professional ideals and the practical realities of planning institutions, compelling them to adopt adaptive strategies. Their actions were often guided not by a logic of perfect rationality but by a logic of appropriateness, whereby decisions were shaped by institutional conditions, personal experiences, and contextual interpretations.

The findings further indicated that role conflict, rather than role ambiguity, represented the principal challenge faced by urban planners in Tehran. Political pressures, institutional weaknesses, limited trust among actors, and the predominance of pragmatic concerns over professional values contributed to the formation of a fluid and context-dependent professional identity. Nevertheless, many planners strove to function as boundary-spanning actors, seeking to balance public interests, organizational demands, and professional commitments.

5. Conclusion

This study demonstrated that professional self-awareness was the most significant factor shaping the behavior and agency of urban planners within Tehran's planning environment. Planners should not be viewed merely as implementers of institutional structures but rather as active agents who continuously reinterpret and negotiate their professional roles in response to conflicts and constraints.

The findings highlighted the need to strengthen professional self-awareness, reform planning education, enhance professional autonomy, and foster a more dialogic and reflective planning culture. From a policy perspective, improving the performance of urban planning systems required simultaneous attention to technical, institutional, and human dimensions of planning practice. Strengthening professional identity, developing critical and reflective capacities, and supporting planners in their mediating roles could contribute to better decision-making, greater spatial justice, and more effective urban governance.

Keywords: Professional Self-Awareness, Role Theory, Urban Planners, Planning Environment.

خودآگاهی حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری در میدان بازی نقش‌ها

(مورد پژوهی: محیط برنامه‌ریزی کلان‌شهر تهران)

استادیار گروه مهندسی فضای سبز، دانشکده کشاورزی، دانشگاه تبریز، تبریز، ایران.

پویا جودی گل‌لر * ID

استادیار گروه معماری، دانشکده فنی و مهندسی، دانشگاه رازی، کرمانشاه، ایران.

کسری آشوری ID

چکیده

این مقاله با هدف درک نقش حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری در مواجهه با پیچیدگی‌ها و تعارض‌های درون فرآیند و محیط برنامه‌ریزی کلان‌شهر تهران نگاشته شده است. خودآگاهی حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری از نقش خود، یکی از مؤلفه‌های کلیدی در درک، تبیین و اجرای مؤثر وظایف برنامه‌ریزی شهری محسوب می‌شود و متأثر از مجموعه‌ای از عوامل فردی، سازمانی، نهادی، سیاسی و گفت‌وگویی است و در شکل‌گیری سبک عمل برنامه‌ریزان در مواجهه با پیچیدگی‌های شهری نقش مؤثری دارد. پرسش اصلی این پژوهش این است که برنامه‌ریزان شهری کلانشهر تهران چگونه نقش حرفه‌ای خویش را در مواجهه با پیچیدگی‌ها و تعارض‌های درون فرآیند و محیط برنامه‌ریزی درک می‌کنند؟ در این راستا با توجه به پرسش و هدف این پژوهش، روش نظریه‌مبنایی بر ساخت‌گرایانه (CGT) به منظور تمرکز بر بر ساخت‌های ذهنی برنامه‌ریزان از منظر امیک یا نگاه درون‌نگر به کار گرفته شده است. پس از بازبینی سیستماتیک متون و انجام مصاحبه‌های نیمه-ساختار یافته با ۱۸ برنامه‌ریز دارای سابقه برنامه‌ریزی در محیط برنامه‌ریزی کلانشهر تهران، مراحل کدگذاری اولیه، متمرکز و نظری (مشمول بر ۲۲۵ کد اولیه و ۳۳ طیف مفهومی) این فرایند پیموده شده تا انگاشت‌پردازی نهایی بر مبنای مقوله مرکزی انجام گیرد. یافته‌ها حاکی از آن است که "خودآگاهی حرفه‌ای برنامه‌ریزان در میدان نقش‌ها" به عنوان انگاشت شکل‌دهنده رفتار نهادی برنامه‌ریزان است که در درک جغرافیای کنشگری برنامه‌ریزان کلانشهر تهران نقش مهمی را ایفا می‌کند.

کلیدواژه‌ها: خودآگاهی حرفه‌ای، نظریه نقش، برنامه‌ریزان شهری، محیط برنامه‌ریزی

بیان مسئله

سنت‌ها و نظام‌های برنامه‌ریزی، فرایندهای توسعه در شهرها و مناطق و مفاهیم برنامه‌ریزی و تصمیم‌سازی همواره تحت تأثیر بسترهای فرهنگی و پس‌زمینه فرهنگی افراد درگیر در تمامی مراحل فرایند برنامه‌ریزی به‌ویژه برنامه‌ریزان قرار دارند (Friedmann, 2005; Knieling & Othengrafen, 2009; Sanyal, 2005; De Vries, 2015). گزاره‌ی مذکور مؤید این تعریف از برنامه‌ریزی است که برنامه‌ریزی، فعالیتی اجتماعی با بار ارزشی است که به‌واسطه افرادی با نگرش‌ها، استعدادها و مهارت‌های فردی در تعامل با دیگر افراد، سازمان‌ها و نهادها اجرا می‌شود (Healey, 1992; Howe, 1992). بدین ترتیب با تمرکز بر سطح عاملیت برنامه‌ریزان، برنامه‌ریزی در یک چارچوب پوی‌شناسی فردی و فرهنگی مشخصی جای داده شده است که متشکل از "فرایندهای تعاملی" در میان عاملان درگیر، چارچوب‌های شناختی فرهنگی^۲ آن‌ها، روندکارها و ابزارهای ویژه برنامه‌ریزی^۱ است (Getimis, 2012: 25; Knieling & Othengrafen, 2009). پیش‌زمینه فکری^۳ و ارزش‌های به اشتراک گذاشته‌شده عاملان درگیر و به‌خصوص برنامه‌ریزان در فرایند برنامه‌ریزی -به‌عنوان چارچوب شناختی فرهنگی^۴ و عنصری گریزناپذیر در فرایند تصمیم‌گیری عقلانی- بر رفتار و عمل آن‌ها تأثیرگذار است. افزون بر آن، ترجیحات فردی برنامه‌ریزان که نه تنها از طریق شبکه‌های رابطه‌ای^۵ بلکه از طریق منابع متغیری نظیر فرهنگ، آموزش و محیط کسب می‌شود نیز بر برنامه‌ریزی تأثیر می‌گذارد. نمی‌توان برنامه‌ریز را تنها در چارچوب کار و وظایف برنامه‌ریزان و حرفه‌مندانی دانست که با دانش اندوخته و مهارت-های فراگرفته خود به‌صورت واقعی‌تجربی به عمل می‌پردازد. برنامه‌ریزان گستره متنوعی از گفتمان‌ها، زیست-جهان‌ها، ارزش‌ها، تصورات، هویت‌ها و عواطف خاص خود را دارند

-
1. interactive processes
 2. cultural cognitive frames
 3. mental predisposition
 4. cultural cognitive frames
 5. relational webs

که همراه با آن‌ها وارد فرآیند برنامه‌ریزی شده و نقش خود را در محیط برنامه‌ریزی تعریف می‌کنند (Tewdwr-Jones, 2002؛ جودی و شریف‌زادگان، ۱۳۹۷؛ ملک‌پور و جودی، ۱۳۹۹: ۷۸).

نقش برنامه‌ریز همواره محل تفسیر، چالش و بازاندیشی بوده است و پژوهش حاضر با این پرسش اساسی و هدایت‌کننده آغاز می‌شود که نقش پژوهشگر و حرفه‌مند حوزه برنامه‌ریزی شهری چیست؟ نویسندگان معتقدند این پرسش نه تنها بنیادین بلکه بس‌وجهی است و به ماهیت در حال تحول حرفه برنامه‌ریزی بازمی‌گردد. در دهه‌های اخیر برنامه‌ریزی شهری با تحولات عمیق نهادی، اجتماعی و سیاسی روبه‌رو بوده است (Zhang et al, 2024) که در نتیجه آن، نه تنها اهداف و روش‌های برنامه‌ریزی دستخوش تغییر شده‌اند، بلکه نقش برنامه‌ریز نیز از یک طراح فنی صرف به یک "توزیع‌کننده منابع" در سطح کلان اجتماعی ارتقا یافته است. این نگاه جامع به نقش برنامه‌ریز، ضرورت بازاندیشی در آموزش، ارزش‌ها، و سبک‌های برنامه‌ریزی را پیش می‌کشد. برنامه‌ریزی دیگر صرفاً مبتنی بر فن‌آوری یا ابزارهای تحلیلی نیست، بلکه مبتنی بر قضاوت ارزشی، آگاهی اجتماعی و مسئولیت‌پذیری اخلاقی است. برنامه‌ریز آینده باید تعهد به دگرگونی اجتماعی، آگاهی نسبت به نیازهای عمومی، و درک عمیقی از ساختارهای قدرت داشته باشد (Lauria & Long, 2017: 203-206; Eversley, 1973: 360-362).

با نظر به اینکه در ادبیات نظری، از برنامه‌ریز به‌عنوان کارشناس فنی، تسهیلگر مشارکت، واسطه بین منافع عمومی و خصوصی، یا حتی کنشگر سیاسی یاد شده است (Minnery, 2008; Friedmann, 1967; Healey, 2007; Eversley, 1973)، با این حال، آنچه کمتر مورد توجه پژوهش‌ها قرار گرفته، درک خود برنامه‌ریزان از نقش خویش یا خودآگاهی حرفه‌ای آن‌هاست؛ مسئله‌ای که مستقیماً بر رفتار، تصمیم‌گیری و راهبردهای حرفه‌ای آنان تأثیرگذار است. خودآگاهی حرفه‌ای عبارت است از توانایی بازاندیشانه برنامه‌ریز برای درک و تحلیل انتقادی جایگاه خود در میدان حرفه‌ای، شناسایی ظرفیت‌ها و محدودیت‌های ساختاری مؤثر بر کنش برنامه‌ریزی، فهم تأثیر عادت‌واره و پیشینه اجتماعی

بر تصمیم‌های تخصصی، و باز تنظیم آگاهانه عمل حرفه‌ای در نسبت با سیستم برنامه‌ریزی، ساختار قدرت، هنجارهای نهادی و مسئولیت اجتماعی حرفه برنامه‌ریزی. عدم آگاهی از موارد یادشده به عنوان عوامل مؤثر در مناسبات برنامه‌ریزی، در کل زمینه‌ساز یکی از مشکلاتی است که در برنامه‌ریزی تحت عنوان مشکل نامعلومی‌ها در تصمیم‌ها، داوری‌ها و ارزش‌های راهنمای برنامه‌ریزان مطرح شده است که در نتیجه ضرورت تمرکز بر چارچوب شناختی مُتَین فردی و فرهنگی را در رفتار برنامه‌ریزان آشکار می‌سازد. عدم توجه به پویای شناسی فردی در قالب نقش برنامه‌ریزان در طول توسعه نظریه‌پردازی برنامه‌ریزی، منجر به عدم شناخت آن دسته از عواملی می‌گردد که بر کاربست برنامه‌ریزی به مثابه تجارب زیسته و فعالیت‌های برنامه‌ریزان از جمله تعاملات آن‌ها، تولیدات و اثرات آن‌ها بر محیط کالبدی اثرگذار بوده و در کنار سایر موانع نهادی موفقیت یا شکست برنامه‌ها را رقم می‌زنند. مطابق با آنچه اشاره شد، در نظریه و کاربست برنامه‌ریزی شهری در کلان‌شهر تهران، نامعلومی‌های ناشی از هویت‌های برساخت‌شده اجتماعی و ذهنی و همچنین معناها و ارزش‌های برنامه‌ریزان مورد توجه قرار نگرفته و رفتار برآمده از نقش آن‌ها در چارچوب این قیود رسمی و غیررسمی تبیین و درک نشده‌اند. چنین نادیده‌انگاری، زمینه آسیب‌پذیری و ناکارآمدی بیش‌تر برنامه‌های تولیدشده از باب نامعلومی‌های موجود در مورد داوری‌ها و ارزش‌های راهنمای برنامه‌ریزان را فراهم آورده و جزء موانع نهادی برنامه‌ریزی شهری در کلان‌شهر تهران به شمار می‌آید. این خلأ را می‌توان با طرح یک پرسش اساسی در بافتار اجتماعی و برنامه‌ریزی کلانشهر تهران پی گرفت که: برنامه‌ریزان شهری کلانشهر تهران چگونه نقش حرفه‌ای خویش را در مواجهه با پیچیدگی‌ها و تعارض‌های درون فرآیند و محیط برنامه‌ریزی درک می‌کنند؟ در فضای برنامه‌ریزی معاصر که با افزایش فشارهای سیاسی، چندگانگی ارزش‌ها، و ورود الزامات مشارکت عمومی روبه‌رو است، این پرسش اهمیتی دوچندان می‌یابد. زیرا درک فردی برنامه‌ریزان از نقش خود نه تنها بازتابی از زمینه نهادی و هنجاری پیرامون آن‌هاست، بلکه عاملی تعیین‌کننده در کیفیت عملکرد حرفه‌ای آن‌ها نیز محسوب می‌شود. مطالعه حاضر بر این فرض استوار است که

برداشت‌های شخصی برنامه‌ریزان از نقش خود، محصول تعامل میان ساختارهای نهادی، ارزش‌های حرفه‌ای و چالش‌های اخلاقی و عملی در میدان عمل است.

چارچوب نظری

چارچوب نظری، بنیان اصلی در یک پژوهش هست که نقش هدایت و کنترل فرایند انجام پژوهش را بر عهده دارد و مسیر انجام کار پژوهش را مشخص می‌کند. افزون بر این، ارزیابی نتایج پژوهش و میزان اعتبار آن‌ها و نیز قیاس برآیندهای پژوهش جهت تأیید سودمندی و انسجام آن بر پایه این چارچوب انجام می‌شود. چارچوب نظری در این پژوهش در راستای تعریف نقش برنامه‌ریز و مسیر تئوریزه کردن نقش‌های برنامه‌ریز در فرهنگ‌های برنامه‌ریزی متفاوت، ردیابی عوامل تأثیرگذار بر رفتار و تعیین نقش در چارچوب "نظریه نقش" و سیری بر مسیر درک درونی و خودآگاه برنامه‌ریزان از نقش خود است.

تعریف نقش برنامه‌ریز در فرهنگ برنامه‌ریزی

در نظریه‌ی پویایی نقش‌ها^۱، نقش در برنامه‌ریزی شهری نه به‌عنوان یک موقعیت ثابت شغلی، بلکه به‌عنوان سازه‌ای اجتماعی-حرفه‌ای با قابلیت یادگیری، تحول و بازتعریف تلقی می‌شود. این دیدگاه توسط مایو و جانسون^۲ (۲۰۱۱) ارائه شده است و در آن، نقش‌ها عناصر بنیادینی در ساختار حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری محسوب می‌شوند که با کسب تجربه، تغییر جایگاه سازمانی و شرایط محیطی دگرگون می‌شوند. نقش، برخلاف شغل، به رفتارها، انتظارات و مسئولیت‌هایی اشاره دارد که از یک فرد در موقعیتی خاص انتظار می‌رود. در این چارچوب، مرتون^۳ (۱۹۵۷) مفهوم "مجموعه نقش" را معرفی می‌کند؛

-
1. Role Dynamics Theory
 2. Mayo and Johnson
 3. Merton
 4. Role Set

مجموعه‌ای از نقش‌های مرتبط با یک وضعیت اجتماعی خاص. در حرفه‌ی برنامه‌ریزی، برنامه‌ریز ممکن است هم‌زمان نقش‌هایی چون کارشناس فنی، واسطه‌ی اجتماعی، تسهیلگر مشارکت و تحلیلگر سیاسی را ایفا کند (Mayo & Johnson, 2011: 91-92). هر یک از این نقش‌ها در ارتباط با دیگران، ساختاری ترکیبی را شکل می‌دهد که درک آن برای تحلیل عملکرد برنامه‌ریزان ضروری است.

در رهیافت فن‌سالارانه برنامه‌ریزان به‌طور سنتی نقش متخصصان بی‌طرف و متکی بر عقلانیت را دارند که به جای اقدام به داوری ارزشی به ارزیابی عینی و متعادل متکی‌اند (Sanyal, 2005: 5; Hillier, 2002). در این رهیافت فرض بر این است که برنامه‌ریزان با هدف کارآمدی و کارایی^۱ قادر به اخذ تصمیماتی عقلانی بوده و فرایندهای تصمیم‌سازی و به‌تبع آن نتایج برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای را بایستی بهبود و مشروعیت بخشند. آنچه در علم تصمیم‌گیری تحت عنوان "منطق پیامد" شناخته‌شده است و روند تصمیم‌گیری را عاقبت‌اندیشانه و مبتنی بر ترجیح‌ها فرض می‌کنند (مارچ، ۱۳۹۶). با این وجود رهیافت‌های عقلانی مذکور از توضیح این حقیقت عاجز هستند که چگونه برنامه‌ریزان به تصمیمات دست یافته و یا اینکه تصمیمات مشخص و اهداف برنامه‌ریزی بر چه مبنایی مشروعیت می‌یابند (Zhang et al. 2024; Forester, 1996).

با تحول پارادایمی و مطرح‌شدن "کنش ارتباطی"، برنامه‌ریزی به تأثر از سایر انتظام‌ها وارد گفتمان جدیدی شد که در آن برنامه‌ریزان در نقش متفاوتی ظاهر گشتند. در این تحول، التزامات مدرنیستی برنامه‌ریزان نسبت به تخصص حرفه‌ای و بی‌طرفی سیاسی و کارایی عقل‌باورانه، اکنون به‌واسطه نیاز به پذیرش تفاوت و تصمیم‌سازی مشارکتی مورد چالش قرار می‌گیرد (Hillier, 2002) و به باور فورستر برنامه‌ریزی با توجه به فرایند توضیح، اعلام، پیشنهاد و جز این‌ها برحسب سرشت خود از گونه کنش ارتباطی است (ibid: 48). در تعبیر بامین (۱۹۸۷: ۱۴۳) برنامه‌ریز در این پارادایم در کسوت مفسری است که به "گفتگویی متمدنانه" با مشارکت‌کنندگان مشغول است و به دنبال پیاده کردن هنر

قانع کردن^۱ خود است و آید^۲ نقش جدید برنامه‌ریز را این‌طور معرفی می‌کند که "وظیفه برنامه‌ریز" این نیست که مسائل مردم را برای آن‌ها تعریف کند و راه‌حل "درست" را برای آن‌ها محاسبه و تعیین کند^۳، بلکه این است که ظرفیت مردم را برای تعریف کردن مسائشان افزایش دهد و همراه با آن‌ها به جستجوی پاسخ بپردازد.

برنامه‌ریزان امروزی در یک نقش منفرد باقی نمی‌مانند، بلکه به‌صورت هم‌زمان میان چندین نقش در نوسان هستند. این نقش‌ها عبارت‌اند از: مشاور راهبردی^۴، تسهیلگر روندها^۵، طراح خلاق، مذاکره‌کننده سیاسی^۶. این افراد در بسترهای مختلف – از شوراهای محلی تا شرکت‌های خصوصی و نهادهای دولتی – ناگزیر به ایفای ترکیبی از این نقش‌ها هستند. در این چارچوب، برنامه‌ریزان نه صرفاً به‌عنوان تکنوکرات‌های بی‌طرف، بلکه به‌مثابه کنشگرانی پیچیده با مسئولیت‌های سیاسی، اخلاقی و حرفه‌ای در نظر گرفته می‌شوند (Legacy et al., 2018: 237). در قالب یک الگوی موسوم به "اپیزود نقش"^۷، نقش برنامه‌ریز به‌عنوان "شخص محوری" تعریف می‌شود که از سوی منابع مختلف (مدیران، همکاران حرفه‌ای، جامعه، نهادهای قانونی) انتظارات رفتاری دریافت می‌کند. هر یک از این انتظارات می‌تواند پیامدهای متضادی داشته باشد و باعث تعارض نقش شود: تعارض در واقع در ذات همین اپیزود نقش نهفته است. فرد ناچار است دو یا چند نقش را هم‌زمان ایفا کند که ممکن است با یکدیگر در تضاد باشند. برنامه‌ریزان، علاوه بر فشارهای درون‌سازمانی، از سوی همکاران حرفه‌ای و جامعه نیز با انتظاراتی مواجه‌اند که ممکن است با دستورالعمل‌های رسمی یا سیاست‌های مدیران شهری مغایرت داشته باشد (Minnery, 2008: 27-28).

-
1. Persuasion
 2. Eide
 3. Strategic Advisor
 4. Procedural Facilitator
 5. Political Negotiator
 6. role episode

جدول ۱- نگاهی یکپارچه به انواع نقش‌های برنامه‌ریز بر مبنای بافتار کاربست برنامه‌ریزی

نویسنده / مقاله	گونه‌های نقش برنامه‌ریز	منطق گونه‌بندی	نوع عامل تأثیرگذار	توضیحات
Elizabeth Howe (1994)	فنی، تسهیلگر، مدافع، تحلیل‌گر سیاست	انتخاب نقش توسط خود برنامه‌ریز بر اساس محیط نهادی و شخصی	فردی، سازمانی، نهادی	انتخاب نقش وابسته به ترکیب عوامل فردی (ترجیحات، مهارت‌ها) و شرایط نهادی محل کار برنامه‌ریز
Tewdwr-Jones (1989)	تحلیل‌گر ساکت، مشیع، مفسر، هماهنگ‌کننده	ساختارهای نهادی و گفتمان‌های غالب در برنامه‌ریزی	گفتمانی، نهادی	گفتمان غالب برنامه‌ریزی و ساختارهای حکمرانی تعیین‌کننده نقش‌ها هستند
Forester (1988)	تسهیلگر گفت‌وگو، وکیل مشارکت، مترجم قدرت	نقش اخلاقی و میانجی‌گرانه برنامه‌ریز در برابر قدرت	اخلاقی، سیاسی، اجتماعی	تأکید بر نقش‌های اخلاقی در مواجهه با قدرت و بی‌عدالتی‌ها
Baum (1987)	مربی، درمانگر، فعال اجتماعی	نقش اجتماعی-انسان‌گرایانه برنامه‌ریز	انسانی، فردی	تمرکز بر ویژگی‌های درونی برنامه‌ریز مانند همدلی، آموزش‌گری و فعال بودن در جامعه
Alexander (2001)	فنی، مدیریتی، سیاست‌گذار	نقش برنامه‌ریز در سطوح مختلف نظام تصمیم‌گیری	ساختاری، سازمانی	سطوح درگیری در نظام برنامه‌ریزی مبنای تمایز نقش‌هاست
Howe & Kaufman (1981)	تحلیل‌گر خنثی، فعال سیاسی، تسهیلگر محتاط	فشارهای سیاسی و انتخاب نقش	فردی، سیاسی	انتخاب نقش بسته به میزان تحمل فشار سیاسی و میزان تعهد به بی‌طرفی یا مشارکت است

مأخذ: برگرفته از Howe, 1994; Baum, 1987; Forester, 1988; Tewdwr-Jones, 1988; Howe & Kaufman, 1981; Alexander, 2001

اثر فردی برنامه‌ریز بر رفتار نقش در چارچوب "نظریه نقش"

در نظریه نقش، در کنار ساختار رسمی سازمان و مجموعه نقش، نقش آفرینی نهایی هر فرد تا حد زیادی به ویژگی‌ها، انگیزه‌ها و توانمندی‌های شخصی وی بستگی دارد. این مؤلفه در ادبیات نظری با عنوان فرد کانونی^۱ شناخته می‌شود که خود نیز نقش فعالی در شکل دادن، تغییر یا تأویل نقش سازمانی ایفا می‌کند (Burdess, 1987). در شمول این اختیارات می‌توان به امکان‌های زیر اشاره نمود:

• اختیار در بازتعریف نقش

برنامه‌ریزان شهری در بسیاری از موارد با فضای بازتفسیری برای ایفای نقش مواجه‌اند. این فضا که با اصطلاح "بخش اختیاری نقش"^۲ شناخته می‌شود، فرصتی برای نقش آفرینی خلاقانه فراهم می‌سازد. هرچه برنامه‌ریز در موقعیت بالاتری در ساختار سازمانی قرار داشته باشد یا در حیطه‌هایی با اهداف غیرقابل کمی سازی (مانند کیفیت محیط زیست یا مشارکت عمومی) فعالیت کند، دامنه این اختیار افزایش می‌یابد (Burdess, 1987; Cyert & MacCrimmon, 1968).

• توان تأثیرگذاری بر انتظارات دیگران

فرد برنامه‌ریز می‌تواند، با تکیه بر سه منبع کلیدی قدرت، انتظارات اعضای مجموعه نقش را تحت تأثیر قرار دهد (Hamner & Organ, 1978): نخست- قدرت مبتنی بر تخصص: اگر برنامه‌ریز از سطح بالایی از دانش حرفه‌ای برخوردار باشد، می‌تواند دیدگاه‌های کارشناسی خود را به‌عنوان مبنای تصمیم‌گیری مطرح کند. دوم- قدرت مبتنی بر ارتباطات انسانی: روابط دوستانه با اعضای شورا، ساکنان یا همکاران سازمانی می‌تواند زمینه پذیرش بیشتر نقش فعال برنامه‌ریز را فراهم کند. سوم- قدرت رسمی یا اداری: هرچند در موقعیت‌های محلی اغلب محدود است، اما در برخی موارد می‌تواند تقویت‌کننده نقش تصمیم‌ساز برنامه‌ریز باشد.

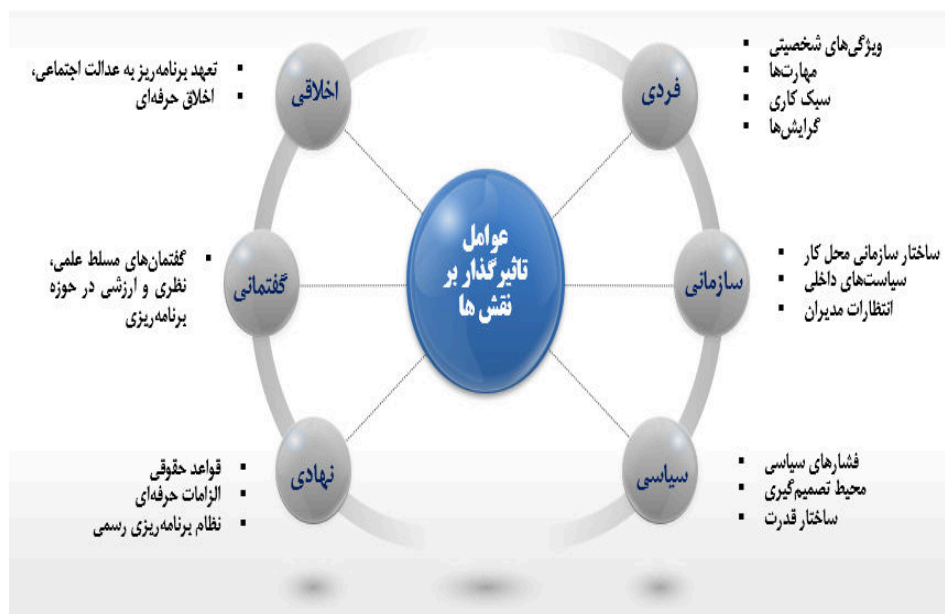
1. focal person

2. discretionary component

• انگیزش‌ها و ارزش‌های فردی

یکی از مهم‌ترین مؤلفه‌های تأثیرگذار بر نحوه‌ی ایفای نقش توسط برنامه‌ریز، انگیزش فردی اوست. انگیزش به‌عنوان نیروی محرکه‌ی درونی، جهت و شدت رفتار فرد را در موقعیت‌های حرفه‌ای تعیین می‌کند. به عبارتی، حتی اگر برنامه‌ریز از توانایی و مهارت بالایی برخوردار باشد، بدون انگیزش کافی، عملکرد حرفه‌ای مطلوبی از او انتظار نمی‌رود. برنامه‌ریزان در موقعیت‌های مشارکتی، اغلب با دوگانگی مواجه‌اند: از یک‌سو، مشارکت می‌تواند منبعی برای تحقق نیاز به خودشکوفایی باشد، و از سوی دیگر ممکن است تهدیدی برای منزلت حرفه‌ای‌شان تلقی گردد (Burdess, 1987: 128).

در فرآیند تحلیل نقش برنامه‌ریزان شهری، لازم است عوامل گوناگونی که در شکل‌گیری و تغییرپذیری این نقش‌ها تأثیرگذارند به‌طور نظام‌مند موردتوجه قرار گیرند. یافته‌های پژوهش‌های پیشین نشان می‌دهد که نقش برنامه‌ریز تنها نتیجه‌ی انتخاب فردی او نیست، بلکه در بستری پیچیده از عوامل فردی، سازمانی، نهادی، سیاسی و گفتمانی شکل می‌گیرد و تحول می‌یابد. به‌بیان‌دیگر، شخصیت، گرایش‌ها و مهارت‌های فردی برنامه‌ریز، ساختار و فرهنگ سازمانی محل کار، محدودیت‌ها و ظرفیت‌های قانونی و حقوقی، فشارهای سیاسی و قدرت‌های ذی‌نفوذ، و همچنین گفتمان‌های مسلط در حوزه برنامه‌ریزی، همگی در تعیین نقش‌هایی چون تحلیل‌گر، تسهیلگر، مدافع، کارشناس فنی، یا میانجی‌گر مشارکت دارند. بر این اساس، در شکل ۱. عوامل مؤثر بر نقش برنامه‌ریز را در شش دسته‌ی اصلی دسته‌بندی کرده و شرح می‌دهد. این طبقه‌بندی زمینه‌ای برای درک پیچیدگی نقش‌ها و تعامل آن‌ها با ساختارهای پیرامونی فراهم می‌آورد.

شکل ۱- عوامل تأثیرگذار بر تعیین نقش برنامه‌ریز

مأخذ: برگرفته از Baum, 1983; Howe, 1994

روش‌شناسی

روش‌شناسی این امکان را برای ما مهیا ساخت تا موضوع خود را در کلیت آن بررسی کرده و به تجارب زیسته برنامه‌ریزان از منظر درک خود از نقش برنامه‌ریز در محیط برنامه‌ریزی و فرایندهای اجتماعی گسترده توجه کنیم. در این راستا با توجه به هدف این مطالعه که توسعه و عمل‌آوری چارچوب انگاشتی به‌منظور درک نقش برنامه‌ریزان در تجربیات آن‌هاست، روش نظریه‌مبنایی بر ساخت‌گرایانه^۱ (CGT) برای این پژوهش به‌کاربرده شده است که تمرکز آن بر اقدامات، انتظارات، تعاملات و فرایندهای فردی و اجتماعی برنامه‌ریزان می‌باشد. در این روش رویکرد ما صراحتاً مبتنی بر این فرض است که هرگونه تفسیر نظری، یک تصویر تفسیری از جهان مورد مطالعه و در این پژوهش کنش

1. constructivist grounded theory

برنامه‌ریزان در چهارچوب نقش آن‌ها را پیشنهاد می‌دهد نه یک تصویر دقیق از آن. در همین راستا، کاربست این روش در پژوهش مطابق با فرایند پیشنهادی چارمز پیموده شده است. ما به‌عنوان پژوهشگر هر آنچه شنیدیم را تفسیر کرده و ارتباط آن با فرایندهای گسترده را در داده‌ها بررسی کردیم. به‌واسطه این روش امکان برای پیچیدگی‌های روابط بین مقولات و زیرمقولات و به‌طور مشخص ارتباط با نظریه تبیین نقش برنامه‌ریزان برای درک نقش برنامه‌ریزان شهری در محیط برنامه‌ریزی کلانشهر تهران مهیا گشت.

در این پژوهش، سه شاخص اصلی برای گزینش افراد مصاحبه‌شونده در نظر گرفته شد. نخستین معیار، مربوط به استفاده از "روش مصاحبه" و مشارکت افراد در فرآیند برنامه‌ریزی کلانشهر تهران بود. بر این اساس، افرادی انتخاب شدند که به‌عنوان برنامه‌ریز در جریان برنامه‌ریزی شهری تهران نقش‌آفرین بوده‌اند؛ چه در چارچوب سازمان‌های خصوصی مانند شرکت‌های مهندسی مشاور و چه در نهادهای دولتی یا عمومی نظیر شهرداری تهران و یا مراکز برنامه‌ریزی توسعه شهری این کلانشهر. بر پایه این معیار، سه گروه از خبرگان برای مصاحبه برگزیده شدند: کارشناسان و متخصصان حوزه برنامه‌ریزی در سازمان‌های خصوصی که در فرآیند تصمیم‌سازی و تهیه طرح‌ها و برنامه‌های شهری تهران حضور داشته‌اند؛ ازجمله طرح حفظ و ساماندهی تهران (۱۳۷۱)، طرح مجموعه شهری تهران (۱۳۸۲)، طرح راهبردی-ساختاری توسعه و عمران تهران (۱۳۸۶)، طرح تفصیلی مناطق ۲۲ گانه (۱۳۸۶) و طرح‌های موضوعی و موضعی تهیه‌شده تا سال ۱۴۰۴؛ متخصصان دانشگاهی (حضور در محیط تصمیم‌سازی کلانشهر تهران)؛ و برنامه‌ریزان با سابقه مدیریتی در نهادهای دولتی و شهرداری تهران که تجربه حضور در محیط‌های تصمیم‌گیری شهری را دارند. نکته شایان‌ذکر اینکه هشت نفر از مصاحبه‌شوندگان تجربه حضور در دو و بعضاً سه گروه ذکرشده رو به‌طور هم‌زمان داشته‌اند.

دومین معیار، "پوشش زمانی" بود. برای تحلیل نقش برنامه‌ریزان در تهران، لازم بود از افرادی مورد پرسش واقع شوند که شناخت کافی از وضعیت برنامه‌ریزی در بازه‌های زمانی مختلف داشته باشند تا روندها و تغییرات درک شود. سومین معیار،

"دسترس‌پذیری" مصاحبه‌شوندگان بود. با توجه به محدودیت‌های پژوهش، تنها افرادی انتخاب شدند که امکان برقراری ارتباط و انجام مصاحبه با آنان در دوره زمانی اجرای کار میدانی وجود داشت. با توجه به برآورده ساختن سه معیار مذکور، در نهایت با ۱۸ نفر از برنامه‌ریزان عمل مصاحبه نیمه-ساختاریافته انجام پذیرفت. معیار تعداد مصاحبه صورت گرفته مبتنی بر اشباع نظری بود که در جریان مصاحبه‌ها و تحلیل آن‌ها پیش آمد.

تحلیل داده‌ها با کدگذاری آغاز و کدگذاری داده‌ها طبق فرایند پیشنهادی چارمز (۲۰۰۶) متشکل از سه مرحله کدگذاری اولیه، کدگذاری متمرکز و کدگذاری نظری است که در این پژوهش همین فرایند پیموده شده است. این مرحله به توصیف فرایند طی شده در تحلیل داده‌ها پرداخته می‌شود که نهایتاً منجر به ساخت مقوله‌های اصلی می‌گردد. پس از پیاده کردن هر یک از مصاحبه‌ها، دقت آن‌ها کنترل و کدگذاری شروع می‌شد. شروع کدگذاری اولیه با کدگذاری خط به خط می‌باشد که به معنای نام‌گذاری هر خط از داده‌های نوشته‌شده است. پس از انجام مرحله کدگذاری خط به خط، در نهایت ۲۲۵ کد اولیه تولید شد. به دنبال کدگذاری خط به خط، برای قرار گرفتن در معرض سطح تحلیلی عمیق‌تر، اقدام به تولید کدهای تحلیلی‌تر شد. در چارچوب کدگذاری متمرکز، بازخوانی چندباره کدها منجر به خلق طیف‌های مفهومی یا کدهای تحلیل‌تر دیگری گشتند که در نهایت طیف‌های مفهومی تمامی این کدها بالغ بر ۳۳ کد تحلیلی شد. در این مرحله از فرایند، تدوین مقوله‌های مقدماتی و یا زیرمقوله‌ها شروع شده و برای انجام آن، مهم‌ترین کدهای یافته شده در تحلیل انتخاب گشتند. پس از انجام این مراحل، کفایت کدهای منتخب برای ظهور و پدیدایی مقوله‌های مقدماتی کنترل‌شده و زمانی که کدها در طول تحلیل با دیگر مصاحبه‌ها به اشباع رسیدند، مقوله‌های مورد نظر تولید گشتند. این عمل تا زمان کسب اشباع نظری ادامه یافت و بسیاری از کدها به دلیل عدم رسیدن به حد اشباع حذف گشتند و در نهایت مقوله مرکزی با عنوان "خودآگاهی حرفه‌ای برنامه‌ریزان در میدان بازی نقش‌ها" بر ساخته شد. ناگفته نماند که همگام با قواعد نظریه‌مبنایی، گام‌های پیشین فرایند پژوهش به صورت متداوم از طریق قیاس دائم کنترل می‌گشتند. در نهایت

کدگذاری نظری که سطحی انتزاعی‌تر از تحلیل داده‌هاست با هدف اتصال و پیوند تم‌ها و مقوله‌های اصلی به دنبال شناسایی ساختار نظری کلی در فرایند تحلیل پژوهش انجام شد. فرایند انجام‌یافته یک فرایند کاملاً تکرارشونده و مداوم است. به عبارتی، با درک و تفسیر بیشتر پژوهشگر، فرایند رفت‌وبرگشت بین داده‌ها، کدها، تعاریف بیشتر کدها با رجوع به متون نظری و یادداشت‌نگاری مداوم و تحلیلی‌تر انجام می‌پذیرد.

۴ بحث و یافته‌های نظری حاصل از کدگذاری و تولید مقوله‌های اصلی

هدف این بخش ارائه چگونگی حصول یافته‌هایی است که در ارتباط با پرسش اصلی پژوهش-چگونگی درک نقش حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری کلانشهر تهران در مواجهه با پیچیدگی‌ها و تعارض‌های درون فرآیند و محیط برنامه‌ریزی - می‌باشد. یافته نظری پژوهش متشکل از کدها، مقوله‌های برساخته شده از الگوی موجود در داده‌ها و پدیده مرکزی مستقر بین آن‌ها است.

گزاره‌هایی از سوی برنامه‌ریزان مصاحبه‌شونده نقل و موردبحث و واکاوی قرار گرفته‌اند که نشانگر چگونگی تصور برنامه‌ریزان دارای سابقه در محیط برنامه‌ریزی کلان-شهر تهران از نقش خود، از محیط برنامه‌ریزی و تصمیم‌گیری و از دیگر عاملان درگیر در فرایند برنامه‌ریزی است و همچنین بیانگر تفاوت‌ها در نگرش به هویت خود برنامه‌ریز و گفتمان‌های حاکم بر فضای برنامه‌ریزی و چگونگی تأثیر ارزش‌ها و ذهنیت برنامه‌ریزان و سایر عوامل نهادی و نظایر آن بر شکل‌گیری و تعریف نقش برنامه‌ریز است. طیف‌های مفهومی مستنتج از کدهای تحلیل دور اول و دوم کدگذاری همراه با فراوانی کدهایی مرجع در جداول تنظیم می‌گردند. این طیف‌های مفهومی در فرایندی تحلیل‌تر به مقوله‌های مقدماتی یا فرعی تبدیل گشته و در نهایت برآیند این زیرمقوله‌ها، مقوله نهایی را شکل می‌دهد (جدول ۲).

جدول ۲- ماتریس مفاهیم، فراوانی کدها، زیر مقوله‌ها و مقوله مرکزی

کدگذاری نظری	کدگذاری متمرکز		
	مقوله مرکزی	تعداد شناسه کدهای مرجع	زیر مقوله
کدگذاری نظری	مقوله مرکزی	تعداد شناسه کدهای مرجع	زیر مقوله
	خودآگاهی حرفه‌ای برنامه- ریزان در میدان بازی نقش‌ها	IN-P5 ۵۶	برنامه‌ریزان در صحنه نقش‌های تعریف‌شده کارفرما
	دگرآگاهی برنامه‌ریزان از نگرش عاملان به نقش خود و تطبیق رفتار	IN-P- ۷۸	
	منطق تناسب مبنای نقش "کنشگر مرزی" برنامه‌ریز در	IN-P- ۹۱	

- بازتعریف نقش مترجم برای برنامه‌ریز
- نقش توجیه‌گری فنی توسط برنامه‌ریز
- نقش برنامه‌ریز برگرفته از: آموزه‌های او/درک او/موقعیت‌های قرار گرفته‌شده- خاستگاه نقش برنامه‌ریز
- کارفرما به دنبال نقش فن‌سالارانه برنامه‌ریزان
- برنامه‌ریزان به دنبال فراتر رفتن از نقش مورد انتظار کارفرما: برنامه‌ریز به دنبال انتقال خواسته مردم به کارفرما
- اهمال در درک شان برنامه‌ریزی- روزبه‌روز ضعیف شدن به دلیل وابستگی
- رویکرد کاسب‌کارانه به برنامه‌ریزی
- رخنه رویکرد کاسب‌کارانه به اساتید

- آگاهی برنامه‌ریز از نوع نگاه دیگر عاملان به نقش او
- پردازش انواع دیدگاه‌های کنشگران و سنخ‌بندی رفتارها
- منطبق بودن فرایندهای اجتماعی شدن/باور به اثرگذار بودن در مقیاس خرد و کلان
- مهارت‌آموزی در فرایند اجتماعی شدن اولیه سبب رشد مهارت برنامه‌ریز
- شخصیت برنامه‌ریزانه تابع شخصیت اصلی فرد
- نقش برتر شخصیت فردی
- ناهمگنی شناختی در ایفای نقش برخی برنامه‌ریزان

- دوراهه آرمان‌سویی و مشکل‌سویی
- پاسخ به دوراهه در گرو تجربه زیسته/بازتعریف نقش در گرو تجربه
- ندیدن واقعیت‌ها با نگاه عدالت‌خواهانه

	محیط برنامه‌ریزی	• آسیب عدالت کاغذی به مردم • نقش توان، تمایل و انگیزه ترکیب دانش‌ها در فرد • دغدغه تحقق‌پذیری برنامه • جذاب بودن اثرگذاری حتی در مقیاس کوچک • تعیین حدود کار شهرسازی بر مبنای تجربه • خودمحوری برنامه‌ریز • حساس شدن به دخالت‌های سیاسی • ناکارآمدی عقلانیت فنی برنامه‌ریزی در برابر مداخلات سیاسی • رفتار واکنشی برنامه‌ریز و عادت به انتظار مداخله‌ای نابهنگام • فنی سازی پیچیده • کاربرد ابزاری زبان فنی برای برنامه‌ریزان • زبان فنی توجیه‌ساز در جلسات دفاع • آشنایی به زبان موقعیت و فضای حاکم • اقناع‌سازی به واسطه لطایف‌الحیل/صورتگری فنی • نقش کنشگر مرزی برنامه‌ریز
--	---------------------	--

زیرمقوله نخست - برنامه‌ریزان در صحنه نقش‌های تعریف‌شده کارفرما

ایفای نقش به‌عنوان شکلی از کاربست رفتار برنامه‌ریزان تلقی می‌شود. رهیافت‌های برنامه‌ریزی به همراه نقش‌های ایده‌آل تعریف شده آن‌ها، بر چگونگی برداشت برنامه‌ریزان از مسائل برنامه‌ریزی تأثیر گذاشته و آنگاه برای مداخله دست به انتخاب می‌یازند (Mayo & Johnson, 2011: 93). آنچه در گزاره‌های طرح‌شده پاسخ‌دهندگان در ارتباط با نقش‌های تعریف‌شده و یا تعریف‌نشده بیان شد، زمینه لازم برای تقسیم نقش‌ها در دو میدان بازی با بازیگران خاص خود را میسر کرد. برنامه‌ریزانی که در طول تجربه زیسته برنامه‌ریزی خود با نهادهای تصمیم‌گیری متفاوت، نقشی جز نقش مترجم کارفرما را نیافته و عملکرد ترجمان زبان غیر فنی به زبان تخصصی برنامه‌ریزی را داشته‌اند. هدف چنین

عملکردی در نهایت به توجیه فنی خواسته‌های کارفرما می‌انجامد. به باور برخی از مصاحبه‌شوندگان این نقش در رخساره منفعلانه خود برنامه‌ریزان را به "میرزا بنویسانی" بدل می‌کند که به دلیل وابستگی‌های چندجانبه در حداقل موقعیت اثرگذاری به سر برده و به تعبیر یکی از مصاحبه‌شوندگان "بله قربان‌گوی" کارفرما شده و نقشی را ایفا می‌کنند که پیش‌ازاین آموزش ندیده‌اند. برنامه‌ریزانی که با کمترین درک از شأن برنامه‌ریزی، تسهیلگر منافع خاصی می‌شوند. هرچند در برنامه‌ریزی، تبدیل دانش فنی به تصمیم از وظایف برنامه‌ریزان به شمار می‌رود ولیکن این مهم که اغلب در قالب شرکت‌های مهندسین مشاور و گهگاه در کارشناسان برنامه‌ریزی ادارات نمایان می‌شود، در حقیقت نقش مترجم، تبدیل دانش خواسته کارفرما به تصمیم از پیش شکل داده شده است. به عبارتی نقش مورد انتظار کارفرما مبتنی بر عقلانیت فنی برنامه‌ریزی برنامه‌ریز نبوده بلکه توجیه فنی خواسته‌های کارفرما است.

بدین ترتیب تفکیک ظریفی که بین عقلانیت و عقلانی کردن وجود دارد و اینکه چگونه عقلانی کردن که نقاب عقلانیت به چهره زده است، می‌تواند به عنوان راهبرد اصلی در اعمال قدرت عمل کند (Flyvbjerg, 1998: 27). همان‌گونه که کوهن به زبانی رسا بیان می‌کند که "معقول بودن خود نوعی برساخت اجتماعی است که معمولاً هم به نفع کسانی است که در قدرت‌اند" (Kohn, 2000). این کشمکش به جای عقلانیت از توجیهات عقلانی برای حقیقتی که در عرصه برنامه‌ریزی می‌خواهند بیافرینند، بهره می‌گیرند. توجیه رفتار این گروه به زعم خود بر اراده آزاد کارفرما بر تصمیم نهایی و بی‌نتیجه بودن تلاش‌های برنامه‌ریز در انبانی از شکست‌ها در تجربه خود است. نقش این برنامه‌ریزان را به وکلای تسخیری می‌توان تشبیه کرد که هیچ دغدغه و نگرانی از بابت برد و یا شکست مردم در صحنه برنامه‌ریزی ندارند. این دسته از برنامه‌ریزان که از آن‌ها با تعبیر "مشاوران سوداگر" نیز یاد می‌شود به دنبال دستیابی به تراز مالی مثبت با طرح‌های شهری دست به معامله می‌زنند. رابطه سوداگری دوسر بُردی که هم شرکت با وعده عقد قراردادهای جدید، عملکرد مالی خود را بهبود بخشیده و از طرف دیگر سازمان کارسپار با شرکت

منفعت طلب مشتاقی روبروست که می‌تواند خواسته‌ها و نظرات خود را به مشاوران برنامه تحمیل کند.

در تجربه برنامه‌ریزان شهر تهران، مشاهده چنین رفتاری در برخی نهادها از سوی برنامه‌ریزانی که فعالیت آکادمیک نیز دارند نیز مشاهده شده است. این جرگه از برنامه‌ریزان با رویکرد "کاسب‌کارانه" خود به برنامه‌ریزی از غریزه ابزاری خود برای اهداف منطبق با ارزش‌های غالباً مالی بهره می‌برند. نگاه این گروه به برنامه‌ریزی به مثابه علمی تقلیدی است که کارکردی جز بخشیدن رنگ و لعاب به ظاهر فنی به خواست‌های صاحبان مسئولیت و پروژه‌های برنامه‌ریزی ندارد.

اینان با خوانش گزینشی خود از ارزش‌های برنامه‌ریزی، هویت برنامه‌ریزی خود را بیش از آنکه با نگاه انتقادی در جهت حفظ منافع عمومی بر قدرت تعریف کنند، در قدرت تعریف می‌کنند. در میان این طیف، تجربه معدودی از برنامه‌ریزان بر بازی در نقش فن‌سالارانه و کاربرد عقلانیت فنی برنامه‌ریزی و باور ساختار تصمیم‌گیری به بُعد تخصصی حرفه برنامه‌ریزی و به کار گرفتن مشاوران برنامه‌ریز برای تبدیل دانش فنی برنامه‌ریزی به تصمیم‌های گزینه برای آنهاست. این برنامه‌ریزان واجد اصول‌گرایی اولیه‌ای هستند که مانع از آن می‌شود که به خواسته‌های کارفرما که در قالب عقلانیت فنی نمی‌گنجد تن دهند. در تجربه برنامه‌ریزان، برای انجام کار جدی، قابل تحقق و دفاع به این گروه از برنامه‌ریزان واگذار می‌شود.

اینکه چطور با گروه‌های مختلف شما چگونه چالش کنید. خروجی که انتظار دارند را در طرح داشته باشید و از گروه‌ها و مطالعات مختلف بتوانید بگیرد، یعنی هم بتوانید زبان آن‌ها را متوجه شوید و هم این زبان را گرفته و به زبان برنامه‌ریزی ترجمه کنیم (IN-P-02).

برنامه‌ریزان نقش‌های ایده‌آل خود را با واقعیت‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی آن‌ها وفق می‌دهند و ملاحظات این سازش‌ها بر پویایی‌های نقش‌ها و عادت‌های برنامه‌ریزان تأثیر می‌گذارد. در میان پاسخ‌دهندگان، برخی از برنامه‌ریزان به تلاش خود برای ایفای نقشی فراتر از نقش‌های تعریف‌شده فن‌سالارانه فرایند برنامه‌ریزی اشاره کردند. این

برنامه‌ریزان در چارچوب ارتباطات سه سویه برنامه‌ریزی با کارفرما، برنامه‌ریز با مردم و مردم با کارفرما نقشی همسو با ارزش‌های فردی و حرفه‌ای را برای خود بازتعریف کرده‌اند که در مواردی به چانه‌زنی در راستای منافع عمومی و تلاش برای بازی در نقش میانجی انجامیده است. قلت این گروه از برنامه‌ریزان در نظام برنامه‌ریزی کلان‌شهر تهران به‌زعم برنامه‌ریزان ریشه در عوامل بسیاری از جمله سایه سنگین پارادایم برنامه‌ریزی در قالب نقش فن‌سالارانه ساختار تصمیم‌گیری و انگیزه و گرایش‌های برنامه‌ریزان می‌توان جست.

مواجهه با عالم واقع رفتار من را از دو جنبه خیلی عوض کرد. یکی اینکه می‌شود به شیوه دیگری نیز برنامه‌ریزی کرد و به جای اینکه به جای دیگران فکر بکنیم، بنشینیم و با خود آن‌ها در موردشان فکر کنیم. من نقش مترجم را بازی کنم. این‌ها را بگیرم و تبدیل کنم به برنامه. دوم اینکه اجتماعات ساکن را به‌مثابه ابژه مشاهده کنم و در موردشان قضاوت نکنم. پس از شنیدن نظرات مردم و تحیر ما، می‌فهمید که وقتی قرار است برای این آدم‌ها برنامه‌ریزی کنید، دیگر برنامه شما به این شکل نمی‌شود. شک و تردید پیدا می‌کنی به شیوه و حتی ضرورت آن (IN-P-01).

اکنون تفکر برنامه‌ریزی در دیدگاه برنامه‌ریزان کلان‌شهر تهران بیشتر به سمت این اندیشه سوق یافته است که بازیگر نوعی نقش میانجی بین مردم و دیگر عاملان در فرایند تصمیم‌گیری می‌باشد، که این امر متضمن گفت‌وگو، توضیح دادن و گوش سپردن به داستان‌ها و انتخاب‌های کثیر و گوناگون است.

زیرمقوله دوم- دگرآگاهی برنامه‌ریزان از نگرش عاملان به نقش خود و تطبیق

رفتار

خاستگاه نقش برنامه‌ریزان را می‌توان در آموزه‌های دانشگاهی و موقعیت حرفه‌ای برنامه‌ریز در نهاد برنامه‌ریزی دانست. به باور برنامه‌ریزان مهارت‌های فنی برنامه‌ریز به‌تنهایی موجب کاراتر شدن برنامه‌ریز نمی‌گردد. ایفای نقش برنامه‌ریز منوط به کیفیت‌های در ارتباط با شخصیت و نیز مهارت‌های تعریف‌شده برای حرفه می‌باشد (Bolan, 1971).

من بر اساس تجربه حرفه‌ای دریافتم که کار شهرسازی از طریق مذاکره و مصاحبه با عوامل ذینفع امکان‌پذیر است. تفاوت چشم‌گیر آن دوره و این دوره، اعتقاد راسخ کارشناسان شهرسازی اعم از دولتی و مهندسين مشاور به طرح جامع بود، به‌طوری‌که به‌صورت یک نوع تعصب حرفه‌ای درآمده بود. برخلاف امروز که اعتقاد از میان رفته است (IN-P-21).

برنامه‌ریزان در طول تجربه زیسته خود، کاملاً به‌طور آگاهانه از نحوه تعریف نقش برنامه‌ریز در منظر مردم و یا ساختار تصمیم‌گیری برداشت مستقیم دارد. برنامه‌ریز با اشراف بر نوع رفتار کنشگران، توان بازشناسایی رفتار و نگرش آن‌ها را نسبت به نقش او و ساختار تصمیم‌گیری که او نماینده آن‌هاست را به‌واسطه طرح‌واره‌های سنخ‌بندی خود دارد و از این‌رو این دگرآگاهی که در وهله نخست منوط به خودآگاهی از نقش خویش است بر رفتار برنامه‌ریز تأثیرگذار است. واقعیت برنامه‌ریزی شامل طرح‌واره‌های سنخ‌بندی است که دیگر عاملان برحسب آن‌ها ادراک می‌شوند و بر طبق این طرح‌ها با آن‌ها رفتار می‌گردد. آنچه در شکل‌گیری رفتار نهادی برنامه‌ریزان بر مبنای قاعد ذهنی خود در محیط‌های برنامه‌ریزی اهمیت دارد، فرایندهای اجتماعی شدن اولیه و ثانویه و انطباق و یا ناهم‌سویی این فرایندها در فرد برنامه‌ریز و نقش مورد انتظار از او است.

اجتماعی‌شدن اولیه مهم‌ترین عامل اجتماعی شدن فرد است و ساختار اساسی اجتماعی شدن ثانویه ناگزیر بایستی با ساختار اجتماعی شدن ثانویه منطبق باشد. مرحله‌ای که یادگیری‌های شناختی اتفاق می‌افتد. تصاحب ذهنی هویت و تصاحب ذهنی جهان اجتماعی چیزی نیستند جز جنبه‌های مختلف واحد درونی گردانیدن، که صاحبان نفوذ در آن پادرمیانی می‌کنند. این مفهوم انتزاعی حاصل از نقش‌ها و گرایش‌های افراد مشخص دیگری که از نفوذ و اهمیت برخوردار است را دیگری تعمیم‌یافته نامیده‌اند (برگر و لوکمان، ۱۳۹۴).

در طول فرایند اجتماعی‌شدن اولیه پاسخ‌دهندگان اغلب به مهارت‌ها و آموزه‌های خانوادگی خود اشاره می‌کنند که تأثیر بسزایی در مهارت‌های موردنیاز و قابل کاربرد در

برنامه‌ریزی دارد. از منظر آنان شخصیت شکل گرفته در فرایند اجتماعی شدن اولیه تأثیر مهمی در هدایت شخصیت حرفه‌ای برنامه‌ریزان و شکل‌گیری نقش آن‌ها دارد. در تجربه آن‌ها رفتارهایی همچون تعهد و پایداری کاری و یا مقاومت در مقابل محیط نهادی ناکارآمد ریشه در شخصیت فردی برنامه‌ریز دارد.

اجتماعی‌شدن ثانویه عبارت است از کسب دانش خاص برای ایفای نقش و سرچشمه نقش‌ها نیز مستقیم و غیرمستقیم در تقسیم‌کار است، به عبارتی درونی ساختن خرده جهان-های نهادی یا مبتنی بر نهادها. لازمه اجتماعی شدن ثانویه فراگیری واژگان مربوط به نقش-های خاص است که یکی از معانی آن همانا درونی گردانیدن حوزه‌های معناشناخته‌ای است که به تعبیر و تفسیر راهوار و رفتار عادی در زمینه‌ای نهادی شکل و سازمان می‌بخشد. درعین حال تفاهم‌های ضمنی، ارزش‌گذاری‌ها و رنگ‌آمیزی‌های مؤثر حوزه‌های معنایی نیز آموخته می‌شوند (همان، ۱۸۹). این مهم در آنچه پیش‌تر تحت عنوان منابع تفسیری انتظام برنامه‌ریزی یاد شد، به آن پرداخته شده است. فرایند درونی‌سازی رفتار مستلزم همذات شدن ذهنی برنامه‌ریز با نقش و هنجارهای متناسب با آن است. در پرورش اجتماعی ثانویه، زمینه و موقعیت نهادی معمولاً قابل فهم می‌شود. اساتید برنامه‌ریزی صاحب نفوذ، کارگزاران نهادی^۱ هستند و وظیفه رسمی‌شان آن است که دانش خاص برنامه‌ریزی را انتقال دهند.

در پرورش اجتماعی ثانویه لازم نیست که درونی‌سازی با همذات‌شدن عاطفی فرد با افراد صاحب نفوذ و مهم همراه باشد، فرد می‌تواند واقعیت‌های گوناگون را درونی سازد بی‌آنکه با آن‌ها همذات شود. بنابراین اگر دنیای احتمالی دیگری در ضمن پرورش اجتماعی ثانوی به ظهور رسد، فرد می‌تواند آن را با روشی آمیخته به فریب برگزیند. در اینجا می‌توان از "استحاله سرد" سخن گفت. به عبارتی برنامه‌ریز واقعیت جدید را درونی می‌سازد، اما واقعیت، به جای آنکه واقعیت او باشد، واقعیتی است که او از آن برای منظوره‌های خاص استفاده می‌کند و در حقیقت "نقش برنامه‌ریز" را به جای خود "برنامه-

1. Institutional functionaries

ریز "بازی می‌کند. تا جایی که این امر متضمن اجرای نقش‌های خاص باشد، او سردی و بی‌اعتنایی ذهنی را در مقابل آن‌ها حفظ می‌کند-یعنی سنجیده و از روی قصد "آن‌ها را بر عهده می‌گیرد". نتیجه آنکه رفتار نهادی شده خود شخص را می‌توان به‌منزله "نقشی" انگاشت که برنامه‌ریز می‌تواند پیوندش را در آگاهی خویش از آن بگسلد، و با عمد و اختیاری آمیخته به فریبکاری به ایفای آن بپردازد.

زیرمقوله سوم- منطق تناسب مبنای نقش برنامه‌ریز در محیط برنامه‌ریزی

منطق تناسب در رفتار برنامه‌ریز با مفهوم هویت برنامه‌ریز گره‌خورده است. هویت فهم برنامه‌ریز از خود است که در قالب مجموعه‌ای از قواعد، برای انطباق عمل با موقعیت-ها، شکل گرفته است. از سوی دیگر هویت را می‌توان محصول و برخاسته از روند اجتماعی شدن ثانویه در درون مناسبات و نقش‌های تعریف‌شده در محیط برنامه‌ریزی دانست. آموزش به افراد در راستای چگونگی رفتار برای برنامه‌ریز خوب بودن یکی از وظایف سازمان است. همان‌طور که پیش‌تر نیز به آن اشاره شد، در رفتار برنامه‌ریزان، عوامل انگیزشی، شناختی و سازمانی همه در برانگیختن و به میدان آوردن هویت یا قاعده خاص نقش دارند.

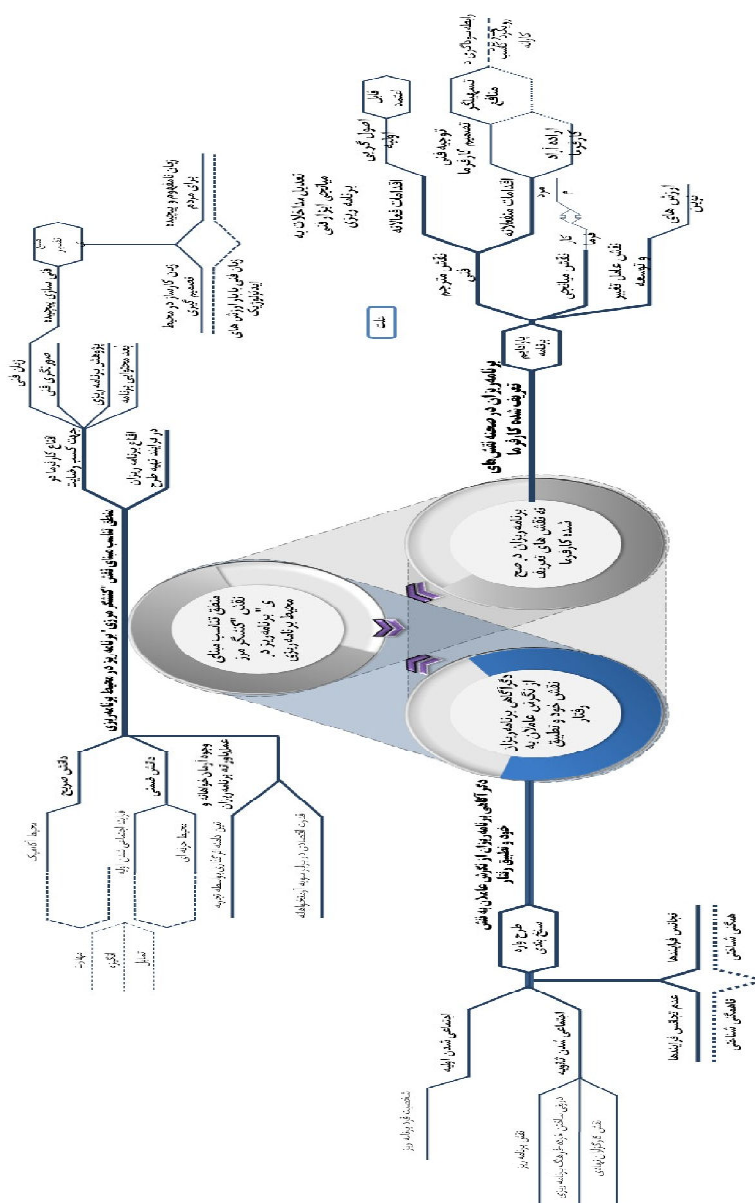
سازمان‌های برنامه‌ریزی، نقش مهمی در سامان دادن به کاربرد هویت‌ها و قواعد در موقعیت‌ها دارند. سازمان‌ها، با به دست دادن محتوای هویت‌ها و قواعد و با به دست دادن نشانه‌های مناسب برای به‌کارگیری آن‌ها، کنش‌های برنامه‌ریزان را شکل می‌دهند. سازمان-ها نه تنها قواعد رفتاری مناسب را تعیین و به هویت‌های مناسب ضمیمه می‌کنند بلکه به موقعیت‌هایی که این یا آن هویت یا قاعده در آن‌ها به کار می‌آید نیز ساختار می‌دهند.

حضور همیشگی قواعد و هویت‌ها را در تمام عرصه‌ها می‌توان با بررسی نقش آن‌ها در سازمان‌های رسمی نشان داد. این مهم به‌ویژه در ارتباط با برنامه‌ریزانی که در سازمان‌های دولتی و عمومی مشغول به فعالیت هستند، مشهودتر است. اکثر برنامه‌ریزان در سازمان وظایف خود را بیشتر وقت‌ها با پیروی از شماری قاعده معین انجام می‌دهند. آن‌ها این

قواعد را به‌عنوان بخشی از هویت برنامه‌ریزی خود پذیرفته‌اند. این وضع در مورد برنامه‌ریزانی که عمده وظایفشان در سازمان‌ها تصمیم‌گیری است، مصداق دارد. قواعد سازمانی تعیین می‌کنند که تصمیم‌گیرنده خوب چه کسی است. سازمان‌ها هویت‌های مخصوص به خود را تعیین می‌کنند و افراد را طبق آن هویت‌ها تعلیم می‌دهند و آن‌ها را اجتماعی می‌کنند تا هویت سازمان را به‌عنوان هویت خود بپذیرند. قواعد سازمان‌های رسمی و غیررسمی درهم‌تنیده‌اند و برای کمک به تعریف هویت‌ها و نقش‌های سازمانی به کار گرفته می‌شوند. وظایف حول مجموعه‌ای از مهارت‌ها، مسئولیت‌ها و قاعده‌هایی سامان می‌یابند که نقش‌ها را تعریف می‌کنند. نقش‌ها و قواعد مربوط به آن‌ها فعالیت‌های سازمانی را هماهنگ و کنترل می‌کنند.

آنچه نقش عقلانیت عملی فرد برنامه‌ریز را بیش‌ازپیش در محیط برنامه‌ریزی کلان-شهر تهران جلوه‌گر می‌سازد، زمینه بازی عاملیت برنامه‌ریزان در بستر ناکارآمد ساختار برنامه‌ریزی و عدم وجود خودآگاهی نهادی در سازمان‌های برنامه‌ریزی است. عدم پابندی دوسویه به قواعد سیستم برنامه‌ریزی در بُعد محتوایی و روند کاری و فقدان چارچوب سیاست‌گذاری شهری کارآمد، منجر به بالا رفتن هزینه کنش بینابینی عاملان برنامه‌ریزی می‌شود. در این راستا، بی‌اعتمادی موجود در ذهنیت نهادی کارفرما، عدم همبستگی بین اجتماع برنامه‌ریزان و فرهنگ سیاه‌نمایی پروژه‌ها و دفاع از پیش‌فرض‌های ذهنی متقابل برنامه‌ریز و کارفرما زمینه این هزینه را مهیا ساخته‌اند که در هر مورد نقش عاملیت برنامه‌ریز با ضریب تأثیر بالای خود بسیار اثرگذار بوده و کنش‌های اصلاحی نیز منوط به عاملیت افراد است. عاملیت برنامه‌ریز در ساختار ناکارآمد در قالب نقش "کنشگر مرزی"^۱ با مطلوبیت‌های خود در جهت منافع شهر، فعال است.

۱- مفهوم "کنشگر مرزی" (Border Agent) طرح شده توسط مقصود فراستخواه (۱۳۹۵) به فرد یا گروهی اطلاق می‌شود که در شرایط محدودیت و انسداد، با خلاقیت و عمل‌گرایی، در مرزهای فکری، اجتماعی، و سیاسی به دنبال ایجاد امکان و تغییر هستند. این کنشگران به‌جای تقابل مستقیم و قهرمان‌بازی، با استفاده از روش‌های هوشمندانه و تعامل‌گرا، به دنبال ایجاد تغییرات مثبت در جامعه هستند.

شکل ۲- نمودار مفهومی مقوله مرکزی

نتیجه‌گیری

نقش در برنامه‌ریزی شهری نه تنها بازتاب انتظارات حرفه‌ای، بلکه بیانگر فرآیندی پویا، یادگیرنده و متأثر از تعاملات فردی، سازمانی و اجتماعی است. برنامه‌ریزانی که توانایی "مدیریت نقش" را به دست می‌آورند، می‌توانند به‌طور مؤثر در فرایندهای تصمیم‌سازی و تغییر نقش ایفا کنند و بر آینده‌ی شهر اثر بگذارند. در طول دهه‌های اخیر، برنامه‌ریزی شهری از یک فعالیت صرفاً فنی و کالبدی به فرآیندی پیچیده، نهادی، اجتماعی و عمیقاً سیاسی تحول یافته است. با این حال، برداشت‌های رایج از نقش برنامه‌ریز شهری هنوز هم عمدتاً به‌عنوان یک طراح فنی یا کارگزار اجرایی محدود مانده‌اند. از این منظر، بازشناسی تحلیلی نقش برنامه‌ریزان شهری می‌تواند نه تنها در بازسازی هویت حرفه‌ای آنان مؤثر باشد، بلکه در ارتقای اثربخشی مداخله‌های شهری در مواجهه با چالش‌های معاصر نیز نقشی کلیدی ایفا کند. در این میان، نقش فردی برنامه‌ریز نقشی تعیین‌کننده است. اگرچه ساختار سازمانی می‌تواند فرصت‌ها یا محدودیت‌هایی برای ایفای نقش فراهم آورد، اما انگیزش، ارزش‌ها، سطح تخصص، مهارت‌های اجتماعی و تجربه حرفه‌ای برنامه‌ریز است که شکل نهایی ایفای نقش را تعیین می‌کند.

برنامه‌ریزی شهری در تجربه زیسته برنامه‌ریزان کلانشهر تهران دیگر تنها فعالیتی فنی یا اداری نیست، بلکه ترکیبی از تعاملات حرفه‌ای، ارزش‌مدار و اجتماعی است. مطالعه‌ی "درکِ ایمیک برنامه‌ریزان شهر تهران از نقش خود"، دیدگاهی ژرفانگر درباره‌ی کنش حرفه‌ای این برنامه‌ریزان ارائه می‌دهد؛ دیدگاهی که فراتر از تعاریف رسمی و سلسله‌مراتبی، به نقش برنامه‌ریز از منظر ادراک درونی و اخلاقی او می‌پردازد. شناخت و تحلیل عواملی که نقش برنامه‌ریزان را تعیین می‌کند، به ما امکان داد تا برنامه‌ریزی را نه فقط به‌عنوان یک تخصص، بلکه به‌عنوان کنش اجتماعی پیچیده‌ای درک کنیم که در آن، هویت حرفه‌ای، قدرت، و اخلاق درهم‌تنیده‌اند. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که نقش برنامه‌ریز امروزی بسیار فراتر از تصور سنتی است. برنامه‌ریز نه صرفاً یک کارگزار مقرراتی، بلکه فردی است که باید با تعارضات نهادی، فشارهای سیاسی، و

الزامات اخلاقی درگیر شده، موقعیت‌های متغیر را تحلیل کرده و واکنش‌های هوشمندانه و منعطف نشان دهد. این مقاله چارچوبی تبیینی برای تحلیل نقش برنامه‌ریز شهری در بستر موردپژوهش ارائه می‌کند؛ چارچوبی که به‌جای تمرکز بر سیاست‌گذاری‌های کلان یا قوانین رسمی، به خودفهمی برنامه‌ریز، چالش‌های اخلاقی میدان عمل و تنش‌های بین ارزش‌ها و محدودیت‌ها می‌پردازد.

با تحلیل پاسخ‌های برنامه‌ریزان کلانشهر تهران به مجموعه‌ای از سناریوهای حرفه‌ای، اخلاقی و عملی برنامه‌ریزی، دریچه‌ی پژوهشی ژرف‌نگری به درون "خودآگاهی" حرفه‌ای برنامه‌ریزان گشوده شده است؛ فهمی که اغلب میان آرمان‌خواهی در تمامی سویه‌های خود و بایسته‌های مصلحت‌گرایانه گرفتار آمده است. "خودآگاهی حرفه‌ای" برنامه‌ریزان در میدان (به تعبیر بوردیو)^۱ نقش‌ها به‌عنوان مفهوم شکل‌دهنده رفتار نهادی برنامه‌ریزان است که در درک جغرافیای کنشگری برنامه‌ریزان کلانشهر تهران نقش مهمی را ایفا می‌کند. این خودآگاهی و خودفهمی حرفه‌ای برنامه‌ریزان در میدان نقش‌های تعریف‌شده در ساختار برنامه‌ریزی کلانشهر تهران غالباً در سه صورت نقش مترجم فنی، نقش میانجی و نقش صورت‌گر فنی بروز یافته است که در چارچوب این نقش‌ها آنچه در این محیط نهادی مجال بروز می‌یابد، "رفتارهای خودانگیخته" است.

بنا بر یافته‌های مقاله، مهم‌ترین چالش‌های نقش برنامه‌ریزان کلانشهر تهران از دوسویه ابهام و تعارض نقش، بیشتر در وجه "تعارض" نمود یافته است. به دلیل انتظارات متضاد از برنامه‌ریز توسط مدیران، جامعه، همکاران و نهادهای حرفه‌ای در محیط برنامه‌ریزی کلانشهر تهران، برنامه‌ریز بیشتر درگیر تعارضات ناشی از کنش‌های بینابینی تعریف‌شده و بعضاً پیش‌آیندی در چارچوب‌های ساختاری و فردی است. تنها از طریق شناخت و

۱- مفهوم میدان (Field) در نظریه پیر بوردیو به ساختاری اجتماعی اطلاق می‌شود که در آن کنشگران (افراد یا گروه‌ها) با قواعد خاص خود، برای دستیابی به سرمایه‌های مختلف (اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی، نمادین) رقابت می‌کنند. میدان‌ها نیمه خودمختارند و دارای منطق خاصی هستند که قواعد عمل و توزیع قدرت درون آن‌ها را تعیین می‌کند (Bourdieu, 1993).

مدیریت تعارض نقش، می‌توان به شکل‌گیری یک هویت حرفه‌ای قدرتمند برای برنامه‌ریزان شهری دست یافت؛ هویتی که نه تنها در برابر فشارها مقاومت کند، بلکه در جهت شکل‌دهی سیاست‌های شهری عادلانه و اثربخش نیز فعالانه مشارکت کند.

در مقام قیاس، با نظر به زمینه‌مند بودن موضوع پژوهش در بافتارهای متفاوت، بازبینی سیستماتیک متون و پژوهش‌های خارجی صورت گرفته در این حوزه نظری مؤید آن است درک هویت حرفه‌ای برنامه‌ریزان امری کلیدی برای تحلیل عملکرد و کنشگری آن‌ها در میدان عمل است. این پژوهش‌ها به‌خوبی نشان می‌دهند که برنامه‌ریزان در پاسخ به چالش‌های ساختاری و سیاسی، نه فقط واکنش‌گر، بلکه فعال و خلاق در بازسازی هویت خود هستند. این ویژگی آن‌ها را به میانجیان اصلی در فرآیندهای توسعه شهری، مشارکت مدنی، و عدالت فضایی بدل می‌سازد. یافته‌ها حاکی از آن‌اند که درک برنامه‌ریزان از نقش خود، اغلب ترکیبی از تعهد حرفه‌ای، مصلحت‌گرایی اداری، و بازتاب فشارهای نهادی است، درکی که نمود رفتاری خود را در این کشورها به‌سوی سیستمیزه کردن آن به‌پیش می‌برند. این در حالی است که در محیط برنامه‌ریزی کلانشهر تهران این رفتار در سطح عاملیت محدودشده و منطق حاکم بر جغرافیای کنشگری آنان، منطق تناسب است. منطقی که روند استدلال برنامه‌ریزان طبق موقعیت تعیین‌شده و همسازی رفتار با اصول و قواعد ساخت‌نیافته‌ای است که "هویت سیال" برنامه‌ریز را شکل داده و از ارزش‌های وی پیروی می‌کند. آنچه نقش عقلانیت عملی فرد برنامه‌ریز را بیش‌ازپیش در محیط برنامه‌ریزی کلانشهر تهران جلوه‌گر می‌سازد، زمینه بازی عاملیت برنامه‌ریزان در بستر ناکارآمد ساختار برنامه‌ریزی و وجه ضعیف خودآگاهی نهادی در سازمان‌های برنامه‌ریزی است. عدم پایبندی دوسویه به قواعد سیستم برنامه‌ریزی در بُعد محتوایی و روندکاری و فقدان چارچوب سیاست‌گذاری شهری کارآمد، منجر به بالا رفتن هزینه کنش بینابینی عاملان برنامه‌ریزی‌شده است. در این راستا، بی‌اعتمادی موجود در ذهنیت نهادی کارفرما، عدم همبستگی بین اجتماع برنامه‌ریزان و فرهنگ سیاه‌نمایی پروژه‌ها و دفاع از پیش‌فرض‌های ذهنی متقابل برنامه‌ریز و کارفرما زمینه این هزینه را مهیا ساخته‌اند که در هر مورد نقش

عاملیت برنامه‌ریز با ضریب تأثیر بالای خود بسیار اثرگذار بوده و کنش‌های اصلاحی نیز منوط به عاملیت افراد است. عاملیت برنامه‌ریز در ساختار ناکارآمد در قالب نقش "کنشگر مرزی" با مطلوبیت‌های خود در جهت منافع شهر، فعال است. به تعبیری اگرچه برنامه‌ریزان در ساختارهایی متراکم از قدرت، سیاست و محدودیت عمل می‌کنند، اما خود نیز کنشگرانی فعال در شکل‌دهی به نقش خود هستند. از این رو، شناخت و تقویت خود ادراکی حرفه‌ای، کلید فهم بهتر رفتار، کیفیت تصمیم‌گیری و اثرگذاری نهایی آنان در برنامه‌ریزی شهری است.

در انتها به منظور ارائه گزاره‌هایی که به مثابه "سیاست‌های تجویزی" این پژوهش برای نهادهای برنامه‌ریزی شهری عمل نمایند بایستی عنوان کرد که برنامه‌ریزان شهری، در صورت محدود ماندن به نقش‌های فنی، نمی‌توانند پاسخ‌گوی پیچیدگی‌های روزافزون شهرهای مدرن باشند. تنها از طریق بازاندیشی در نقش حرفه‌ای، پذیرش جایگاه سیاسی و اجتماعی، و حضور فعال در گفتمان عمومی، می‌توان از برنامه‌ریزی به عنوان ابزاری کارآمد برای ارتقاء عدالت فضایی و کیفیت زندگی در شهر بهره برد. بازتعریف نقش پژوهشگر برنامه‌ریزی می‌تواند موجب تقویت اعتبار علمی و اثربخشی عملی این حوزه شود. برنامه‌ریزی باید بیش‌ازپیش به مسائل عمومی جامعه بپردازد و از مرزهای صرفاً فنی و دانشگاهی عبور کند. این امر مستلزم آن است که پژوهشگران نه تنها به تولید دانش، بلکه به کاربرد آن در دنیای واقعی و مشارکت در فرآیندهای تصمیم‌گیری نیز بیندیشند. تغییر در نقش برنامه‌ریزان و پژوهشگران مستلزم اصلاح نهادهای آموزشی و حرفه‌ای و پذیرش فرهنگ گفت‌وگویی و انتقادی در فضای برنامه‌ریزی است. بایستی نگاهی باز به دانش برنامه‌ریزی داشت تا بتواند میان عقلانیت علمی، مسئولیت اجتماعی، و اثربخشی سیاسی تعادل برقرار کند. برنامه‌ریزان باید خود را نه فقط متخصصان فنی، بلکه مسئولان اجتماعی و اخلاقی تصمیمات شهری بدانند؛ کسانی که اگر بیدار، نقاد و متعهد نباشند، نقششان به راحتی به ابزار دست نیروهای قدرت بدل خواهد شد. از همین رو، آینده

برنامه‌ریزی به میزان "بیداری حرفه‌ای" و "خودآگاهی نقش" بستگی دارد، امری که نیازمند بازتعریف آموزش، پرورش مهارت‌های بین‌رشته‌ای و نهادینه‌سازی ارزش‌های دموکراتیک در این حرفه است.

انگیزش نیز یکی از عناصر کلیدی مغفول در تبیین رفتار نقش برنامه‌ریز شهری در پژوهش‌های صورت گرفته در بستر ایران است که می‌تواند خود زمینه پژوهش دیگری در راستای این مقاله باشد. انگیزه‌های ناشی از نیازهای انسانی، ارزش‌های حرفه‌ای، میل به اثرگذاری و احساس هویت حرفه‌ای، همگی در مسیر ایفای نقش او به شدت تأثیرگذارند. نویسندگان نتیجه می‌گیرند که برای توانمندسازی برنامه‌ریزان جهت ایفای نقش مؤثرتر، باید شرایطی فراهم شود که آن‌ها بتوانند درک روشن‌تری از مسئولیت‌های اخلاقی و ارزشی خود پیدا کنند؛ اختیار و استقلال بیشتری در ساختارهای نهادی داشته باشند و خود را در جایگاه کنشگر فعال ببینند؛ اصلاح نهادهای آموزشی و حرفه‌ای و پذیرش فرهنگ گفت‌وگویی و انتقادی در فضای برنامه‌ریزی انجام پذیرد و از طریق آموزش، تجربه و حمایت سازمانی، نقش خود را فعالانه و آگاهانه بازتعریف کنند تا بتوانند میان عقلانیت علمی، مسئولیت اجتماعی، و اثربخشی سیاسی تعادل برقرار نمایند.

تعارض منافع

"نویسندگان اعلام می‌دارند که در انجام این پژوهش هیچ گونه تعارض منافی برای ایشان وجود نداشته است."

ORCID

Pouya Joodi Gollar
Kasra Ashouri

<http://orcid.org/0000-0003-2665-3221>

<http://orcid.org/0009-0000-5637-7956>

منابع

- برگر، پیترو و لوکمان، توماس. (۱۳۹۴). *ساخت اجتماعی واقعیت: رساله‌ای در جامعه‌شناسی شناخت، مترجم: فریبرز مجیدی*. تهران: شرکت و انتشارات علمی و فرهنگی.
- مارچ، جیمز. (۱۳۹۶). *درآمدی بر علم تصمیم‌گیری-تصمیم‌گیری چگونه رخ می‌دهد، مترجم: ا. افشار، تهران: نشر نی*.
- فراستخواه، مقصود. (۱۳۹۵). *کنشگران مرزی*. تهران: گام نو.
- جودی، پویا. و شریف‌زادگان، محمدحسین. (۱۳۹۷). رفتار نهادی برنامه‌ریزان در گفت‌وگو با برنامه‌ریزی شهری کلان‌شهر تهران. *فصلنامه هنرهای زیبا - معماری و شهرسازی*، ۲۳ (۴)، ۱۴-۵.
- ملک‌پور اصل، بهزاد و جودی، پویا. (۱۳۹۹). *حیات ارزش‌های برنامه‌ریز در سایه گفت‌وگوها (مورد پژوهی: محیط برنامه‌ریزی کلان‌شهر تهران)*. *فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای*، دوره ۴، شماره ۸: ۷۵-۱۱۰.

Doi: https://urdp.atu.ac.ir/article_11564.html

- Baum, Howell. (2015). Planning with half a mind: Why planners resist emotion. *Planning Theory & Practice*, 16(4), 498-516.
- Biddle, Bruce J. (1986). Recent Developments in Role Theory. *Annual Review of Sociology*, 12, 67-92.
- Bolan, Richard S. (1971). The Social Relations of the Planner. *Journal of the American Institute of Planners*, 37(6), 386-396.
- Bolan, Richard S. (1983). The Structure of Ethical Choice. *Journal of Planning Education and Research*, 3(1), 23-34.
- Bourdieu, Pierre. (1993). *The Field of Cultural Production*. New York: Columbia University Press.
- Burdett, Neil. (1987). Role theory and the local planner. *Urban Policy and Research*, 5(3), 126-131.
- Kahn, Robert Louis, Wolfe, Donald M., Quinn, Robert P., Snoek, J. Diederik, & Rosenthal, Robert A. (1981). *Organizational Stress: Studies in Role Conflict and Ambiguity*. Malabar, FL: Krieger.
- Burke, Edmund M. (1980). *A Participatory Approach to Planning*. New York: Human Sciences Press.

- Fagence, Michael. (1977). *Citizen Participation in Planning*. Oxford: Pergamon Press.
- Campbell, Heather. (2012). Planning ethics and rediscovering the idea of planning. *Planning Theory*, 11(4), 379–399.
- Campbell, Heather, & Marshall, Robert. (2002). Self-perceptions of the role of the planner. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 29(5), 751–768.
- Charmaz, Kathy. (2006). *Constructing Grounded Theory: A Practical Guide Through Qualitative Analysis*. London: Sage Publications.
- Charmaz, Kathy. (2014). *Constructing Grounded Theory* (2nd ed.). London: Sage Publications.
- Creswell, John W. (2007). *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- De Vries, Jelle. (2015). Planning and Culture Unfolded: The Cases of Flanders and the Netherlands. *European Planning Studies*.
- Eversley, David. (1973). *The Planner in Society: The Changing Role of a Profession*. London: Faber & Faber.
- Flyvbjerg, Bent. (1998). *Rationality and Power: Democracy in Practice*. Chicago: University of Chicago Press.
- Forester, John. (1989). *Planning in the Face of Power*. Berkeley: University of California Press.
- Forester, John. (1999). *The Deliberative Practitioner: Encouraging Participatory Planning Processes*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Forester, John. (2009). *Dealing with Differences: Dramas of Mediating Public Disputes*. Oxford: Oxford University Press.
- Forester, John. (2013). *Planning in the Face of Conflict: The Surprising Possibilities of Facilitative Leadership*. Chicago: APA Planners Press.
- Friedmann, John. (1967). A Conceptual Model for the Analysis of Planning Behavior. *Administrative Science Quarterly*, 12(2), 225–252.
- Friedmann, John. (2005). Globalization and Emerging Culture of Planning. *Progress in Planning*, 64, 183–234.
- Healey, Patsy. (1997). *Making Strategic Spatial Plans*. London: UCL Press.
- Healey, Patsy. (2007). The New Institutionalism and the Transformative Goals of Planning. In Niraj Verma (Ed.), *Institutions and Planning* (pp. 61–87). Oxford: Elsevier.
- Hillier, Jean. (2002). *Shadows of Power: An Allegory of Prudence in Land-Use Planning*. London: Routledge.

- Hoch, Charles J. (1996). *What Planners Do: Power, Politics, and Persuasion*. Chicago: APA Planners Press.
- Howe, Elizabeth, & Kaufman, Jerome L. (1979). The Ethics of Contemporary American Planners. *Journal of the American Planning Association*, 45(3), 243–255.
- Kohn, Margaret. (2000). Language, Power and Persuasion. *Constellations*, 7(3), 408–429.
- Lake, Robert W. (2023). Value Magic. *Environment and Planning A*, 56(6), 1841–1858.
- Lauria, Mickey, & Long, Michael. (2017). Planning Experience and Planners' Ethics. *Journal of the American Planning Association*, 83(2), 202–220.
- Legacy, Crystal, Davison, Graeme, & Verheyen, Vera. (2018). Australian Urban Planners: Hybrid Roles and Coping Mechanisms. *Urban Policy and Research*, 36(2), 236–249.
- Marris, Peter. (1996). *The Politics of Uncertainty: Attachment in Private and Public Life*. London: Routledge.
- Maslow, Abraham Harold. (1977). A Theory of Human Motivation. In Barry M. Staw (Ed.), *Psychological Foundations of Organizational Behavior*.
- Mayo, James, & Johnson, Brian. (2011). A Role Dynamics Theory of Planning. *Journal of Architectural and Planning Research*, 28(2), 91–103.
- Merton, Robert King. (1957). The Role Set: Problems in Sociological Theory. *British Journal of Sociology*, 8(2), 106–120.
- Miles, Matthew B., & Huberman, A. Michael. (1994). *Qualitative Data Analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Minnery, John. (1985). Urban Planners and Role Conflicts. *Urban Policy and Research*, 3(1), 25–30.
- Othengrafen, Frank. (2010). Spatial Planning as Expression of Culturised Planning Practices. *Town Planning Review*, 81(1), 85–110.
- Othengrafen, Frank. (2012). *Uncovering the Unconscious Dimensions of Planning*. Burlington: Ashgate.
- Othengrafen, Frank. (2014). The Concept of Planning Culture. *International Journal of E-Planning Research*, 1, 1–17.
- Sanyal, Bishwapriya. (2005). *Comparative Planning Cultures*. New York: Routledge.
- Schafer, Roy. (1976). *A New Language for Psychoanalysis*. New Haven: Yale University Press.
- Taylor, Nigel. (1984). Role Choices of Urban Planners. *Environment and Planning B: Planning and Design*, 11(2), 147–170.

- Tewdwr-Jones, Mark. (2002). Personal Dynamics, Distinctive Frames and Communicative Planning. In *Planning Futures: New Directions for Planning Theory*. London: Routledge.
- Thornton, Russell, & Nardi, Peter M. (1975). The Dynamics of Role Acquisition. *American Journal of Sociology*, 80(4), 870-885.
- Wachs, Martin. (1985). Ethics in Planning. *Journal of Planning Literature*, 1(4), 247-263.
- Wilson, James W. (1983). Planner in the Middle: Survival Strategies for the Storefront Planner. *Plan Canada*, 22(3-4), 75-85.
- Zhang, Liang, Lu, Jian, Shi, Xiaoyu, & Liao, Lei. (2024). From Rational Planning to Communicative Planning: Exploring the Roles of Responsible Planners in Beijing. *Journal of the American Planning Association*, 91(2), 1-15.

استناد به این مقاله: جودی گل لری، پویا و آشوری، کسری. (۱۴۰۵). خودآگاهی حرفه‌ای برنامه‌ریزان شهری در میدان بازی نقش‌ها (مورد پژوهی: محیط برنامه‌ریزی کلان‌شهر تهران)، فصلنامه برنامه‌ریزی توسعه شهری و منطقه‌ای، ۱۱(۳۷)، ۶۱-۹۶.

Urban and Regional Development Planning is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.